

KOŚCIÓŁ DUCHA ŚWIĘTEGO W STARGARDZIE SZCZECIŃSKIM CZ. 2.: KONSTRUKCJA I STAN ZACHOWANIA¹

CHURCH OF THE HOLY SPIRIT IN STARGARD SZCZECIŃSKI PART 2: CONSTRUCTION AND CONDITION OF BUILDING

Halina Rutyna

dr inż. arch.

Zachodniopomorski Uniwersytet Technologiczny w Szczecinie
Wydział Budownictwa i Architektury
Zakład Teorii Historii Architektury i Konserwacji Zabytków

STRESZCZENIE

Neogotycki kościół Świętego Ducha w Stargardzie Szczecińskim został wzniesiony 135 lat temu, a na przestrzeni jego istnienia budynek nie przeszedł żadnych gruntownych remontów. Gruntowne badanie obiektu nastąpiło na przełomie 2008 i 2009 roku w ramach przygotowania do kapitalnego remontu konserwatorskiego wieży i dachu nad korpusem.

Słowa kluczowe: neogotyck, architektura sakralna, historia Pomorza Zachodniego

ABSTRACT

The neo-Gothic church of the Holy Spirit in Stargard was built 135 years ago, and over the building of its existence has not passed any renovations. Thorough examination of the object occurred at the turn of 2008 and 2009, in preparation for preservationist overhaul of the tower and a roof over their corps.

Keywords: Neo-Gothic, church architecture, the history of Western Pomerania

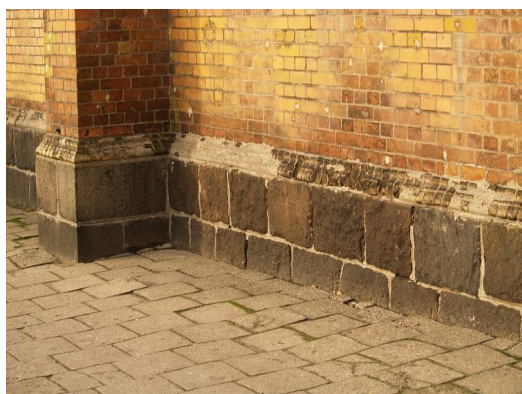
¹ Jest to druga część artykułu; pierwsza część w PiF nr 16.

Neogotycki kościół Świętego Ducha w Stargardzie Szczecińskim został wzniesiony 135 lat temu. Gruntowne badanie obiektu nastąpiło na przełomie 2008 i 2009 roku w ramach przygotowania do kapitalnego remontu wieży i dachu nad korpusem.

Stan zachowania kościoła eksperci uznali za dobry, choć na przestrzeni czasu jego istnienia budynek nie przeszedł żadnych gruntownych remontów. Większość występujących w nim uszkodzeń i braków należy uznać za przejawy naturalnego procesu starzenia się wykorzystanych do budowy materiałów. Nie zanotowano usterek czy uszkodzeń zagrażających konstrukcji budynku, jednak zauważono nieliczne pęknięcia muru, szczególnie widoczne w południowej elewacji kaplicy przy prezbiterium. Stan zagrożenia dla obiektu zwiększały drgania od ruchu kołowego pochodzące z dawnej drogi krajowej nr 10, która przebiegała w bezpośrednim sąsiedztwie zabytku. Obecnie ruch jest mniejszy, ale nadal groźny dla obiektu. Wyszczególniono kilka elementów, które wymagałyby konserwacji.

Fundamenty i cokół

Przy przystąpieniu do architektonicznej inwentaryzacji obiektu nie wykonano odkrywek fundamentów, stąd nie jest znana głębokość posadowienia budynku. Należy przypuszczać, iż fundamenty pod wieżą i pod korpusem są kamienne oraz, że znajdują się na znacznej głębokości, szczególnie pod masywem wieży.

Ryc. 1. Ubytki kształtek ceramicznych i efekt uboczny niewłaściwie prowadzonych napraw na linii cokół – ściana. Źródło: fot. H. Rutyna, XII.2008

Fig.1. First defects of ceramic and a side effect of not properly carried repairs on the base line - the wall. Source: photo H. Rutyna, XII.2008

Ryc. 2. Skutek źle prowadzonych napraw muru i cokołu nawy. Źródło: fot. H. Rutyna, XII.2008

Fig.2. The effect of wall repairs badly managed and the plinth of the nave. Source: photo H. Rutyna, XII.2008

Istnieje znaczne zagrożenie podmywania fundamentów ścian kaplicy przez wody opadowe z uwagi na wystąpienie ukośnych rys i spękań muru zewnętrznego ściany kaplicy południowej, odspojenie obróbek blacharskich pokrycia dachu kaplicy południowej (ryc. 3 i 8) oraz zapadnięcia chodnika przy ścianie zewnętrznej południowej. Ponadto instalacja kanalizacji deszczowej od strony prezbiterium podprowadzona jest przez konstrukcję schodów zewnętrznych (ryc. 16 b). w granicach od 40 cm do 145 cm.

Cokół jest wykonany z dużych kamieni granitowych, ociosanych do kształtu prostokątności i ułożonych warstwowo (ryc. 1). Przestrzenie pomiędzy kamieniami wypełnione są fugą. Cokół w kaplicach przy prezbiterium wykonany został z betonu, z dekoracyjnymi żłobkowaniem przy otworach okiennych oraz w miejscu styku z murem ceglany. Ze względu na ukształtowanie terenu wysokość cokołu waha się w granicach od 40 cm do 145 cm. Cokół kamienny oddzielony jest od muru właściwego warstwą glazurowanych kształtek profilowanych, ułożonych na rolkę w kolorze szaro-żółtym. Nieco inaczej wyglą-

da cokół obu kaplic – zakrystii od strony południowej, który wykonany jest częściowo z betonu, częściowo zaś z cegły. Fragmentarycznie cokół wykonano z betonu, górą zdobiąc go listwą – ceramiczną lub betonową o ryflowanej fakturze. Tekstura betonu była wcześniej nierzetelnie remontowa, jakby łątana (ryc. 2). Taki cokół występuje w zachodnich kaplicach, w sąsiedztwie prezbiterium.

Obecnie kamienne bloki cokołu mają liczne uszkodzenia i ubytki na krawędziach, częściowo jest on zabrudzony, porośnięty glonami i porostami, szczególnie na górnej krawędzi. Źle prezentują się spoiny, bo nie spełniają swojego zadania. Są w znacznym stopniu zwietrzałe i częściowo wypłukane. Kamienie cokołu na krawędziach mają liczne ubytki – są stłuczone, poobijane (ryc. 1).

Ściany nośne korpusu i prezbiterium

Mury wzniesione powyżej cokołu są zbudowane z surowej cegły licowej, a ich zewnętrzna elewacja z cegły klinkierowej pełnej. Poziom gzymsu wieńczącego korpusu nawowego i prezbiterium jest identyczny i stanowi jednolite, poziome zamknięcie ceglanego muru.

Ryc. 3. Dach nad kaplicą przy prezbiterium – w części południowej. Źródło: fot. H. Rutyna, XII.2008

Fig. 3. Defects blend plaster in the western summit of the presbitery. Source: photo H. Rutyna, XII.2008

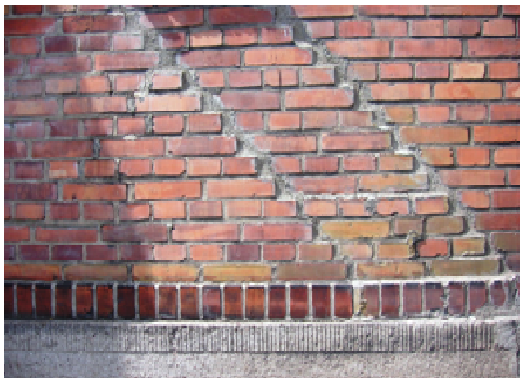
Fot. 4. Dach nad klatką schodową przyległą do wieży – w części południowej. Źródło: fot. H. Rutyna, XII.2008

Fig. 4. The roof over the staircase adjacent to the tower - in the southern part. Source: photo H. Rutyna, XII.2008

Klinkierowa cegła licowa w dużej mierze do dziś zachowała się jako oryginalny materiał ścian zewnętrznych budowli, poza nieznacznymi późniejszymi uzupełnieniami. Obecny stan zachowania elewacji należy uznać za dostateczny. Najgorzej zachowana jest elewacja południowa, bezpośrednio stykająca się z trasą szybkiego ruchu. Powierzchnie ścian są zabrudzone, mają stwardniałe nawarstwienia o ciemnym zabarwieniu. W wyniku zasolenia pewna część cegieł wykazuje oznaki przebarwień.

Uszkodzenia mechaniczne cegieł to: utracone na skutek drgań lico cegły, liczne odpryski i spękania, szczególnie widoczne na elewacji południowej i na przyporach. Podczas oględzin i opukiwania wydają one głuchy oddźwięk. Takie osłabione miejsca lica cegły stanowią dobre podłoże do rozwoju glonów i porostów. Wszystkie elewacje wykazują pewien stopień zabrudzenia cegieł, kamiennego cokołu i spoin. Występują różnego ro-

dzaju nawarstwienia o ciemnym zabarwieniu oraz fragmenty porośnięte glonami lub porostami.

Ryc. 5. Pęknięcia ściany zewnętrznej kaplicy południowej oraz betonowy cokół i gzymsu z cegły położonej na rolkę. Źródło: fot. H. Rutyna, XII.2008

Fig. 5. Cracks in external walls the south chapel and a concrete plinth and the cornice of brick located on a roll. Source: photo H. Rutyna, XII.2008

Ryc. 6. Fragment elewacji południowej. Stan zniszczenia licowej cegły: odpadające lico, spękania pod wpływem zbyt mocnej spoiny cementowej, drgań i zanieczyszczeń ze spalin komunikacyjnych. Źródło: fot. H. Rutyna, XII.2008

Fig. 6. Part of the south elevation. Destruction of the state grainy side bricks: falling off the face, cracking under the influence of cement-based grout is too strong, vibration and pollution from traffic fumes. Source: photo H. Rutyna, XII.2008

Pod niektórymi oknami kaplic – zakrystii przylegających do prezbiterium widoczne są znaczne pęknięcia. Fotografia 4 pokazuje pęknięcia w południowej ścianie kaplicy przy prezbiterium. Widoczne są wtórne zarysowania po źle prowadzonych naprawach wcześniejszych pęknięć. Ponadto, liczne plamy na elewacji to zanieczyszczenia farbą olejną, na południowej elewacji wprowadzone podczas niewłaściwie prowadzonych remontów z lat 70.- 80. XX wieku (ryc. 1, 2). Podobnie efekt uboczny dawnych remontów stanowią zniszczone fragmenty cokołu na elewacji ściany południowej oraz zaklejenie betonowymi „łatami” elewacji północnej.

Spoiny, pochodzące z różnych napraw, wprowadzają nierównomierne naprężenia wewnętrzne. Jedne – są zbyt słabe, o dużej nasiąkliwości, w krótkim czasie zwietrzały i są wykruszone, a inne – zbyt mocne, czyli z dużą domieszką cementu, co z czasem spowodowało pionowe i ukośne pęknięcie cegieł ikonograficzne, czyli fotografia sprzed 1939 r.² - pokazuje widok kościoła od strony południowo-zachodniej, ale nie jest na tyle wyraźna, by dostrzec detal oryginalnego materiału pokrycia dachu. Biorąc pod uwagę podobieństwo innych, neogotyckich sakralnych budowli z terenu Pomorza Zachodniego należy domniemać, że by korpus kościoła i prezbiterium pokryte były dachówką karpiówką, a przybudówki (zakrystie i klatki schodowe) łupkiem. Żadnych wątpliwości nie budzi przekrycie ceglane iglicy wieży, gdyż zachowane zostało oryginalne.

Strop, więźba i pokrycie dachowe nad korpusem, i nad prezbiterium

Więźbę i strop nad salą korpusu kościoła (ryc. 7) wykonano w konstrukcji drewnianej, w układzie wieszarowym z trzema poziomami krokwi. Więźba składa się z dwóch części: nośnej i dekoracyjnej. Część ozdobna została uwidoczniiona - jako skośny sufit - we wnętrzu.

² Widok kościoła od strony południowo-zachodniej sprzed 1939 r. Pozytyw /bez nr/ w Muzeum Narodowym w Szczecinie.

trzu kościoła, pod postacią drewnianych krokwi, pomalowanych na ciemnobrązowy kolor, a część nośna jest niedostępna, bo ukryta w przestrzeni strychu.

Samo prezbiterium zostało przekryte sklepieniem krzyżowo-żebrowym i z zewnątrz pokryte stożkowym, pięciobocznym dachem, czyli jedynie prezbiterium jest obdarzone typowo neogotyckim sklepieniem. Pozostałe pomieszczenie kościoła Ducha Świętego przekryte są stropami płaskimi (np. kruchta wejściowa do kościoła). Płaskim stropem przekryta jest również część nawy kościoła, położona bezpośrednio nad emporami.

Dach kościoła pw. Ducha Świętego pokryty jest blachą ocynkowaną w jasnoszarym kolorze. Nad nawą umieszczono zadaszenie dwuspadowe o nachyleniu połaci 45° i przekrywa całą przestrzeń. Prezbiterium zbudowane na części ośmioboku przekryte jest dachem pięciospadowym, również pod kątem 45°. Kaplice znajdujące się przy prezbiterium przekryte są czterospadowym dachem, z kalenicą znajdującą się po środku pomieszczenia oraz dwoma połaciami od strony zachodniej, część wschodnia kaplic przylega do szczytowej ściany kościoła. Klatki schodowe przylegające do wieży przekryte są dachem dwuspadowym – z kalenicą opartą na ścianach wieży.

Badanie pierwotnego materiału pokrycia dachowego nie przyniosło pełnych danych ten na temat. W karcie ewidencyjnej zabytku, datowanej na sierpień 1984 roku³ i zawierającej historię stanu zachowania budowli, znaleźć można następującą informację: „Stan zachowania całego obiektu jest dobry, z wyjątkiem pokrycia dachu nad kaplicami przy wieży, gdzie występują duże ubytki łupku”. Drugie źródło historyczne - w tym przypadku ikonograficzne, czyli fotografia sprzed 1939 r.⁴ - pokazuje widok kościoła od strony południowo-zachodniej, ale nie jest na tyle wyraźna, by dostrzec detal oryginalnego materiału pokrycia dachu. Biorąc pod uwagę podobieństwo innych, neogotyckich sakralnych budowli z terenu Pomorza Zachodniego należy domniemać, że by korpus kościoła i prezbiterium pokryte były dachówką karpiówką, a przybudówki (zakryście i klatki schodowe) łupkiem. Żadnych wątpliwości nie budzi ceramiczne przekrycie ceglanej iglicy wieży, gdyż zachowane zostało oryginalne.

Drewniana więźba (ryc. 7) i drewniane stropy nad nawą korpusu kościoła, zarówno ta widoczna jak i ta niewidoczna są w stanie dobrym, zadawalającym. Istnieją obiektywne trudności oceny stanu technicznego i stanu nośności drewna w części niedostępnej, bo ukryta w przestrzeni strychu. Podobnie rzecz się ma z konstrukcją przekrycia obu zakrystii i obu klatek schodowych przylegających do wieży. Dachy nad tymi niższymi częściami wieży są wykonane w konstrukcji drewnianej, z kopertowymi połaciami, ułożonym na dwóch lub trzech płaszczyznach. Wymiary krokwi, przyściennych płatwi czy belek koszowych są nieznanne, gdyż nie są dostępne. Istnieje duże prawdopodobieństwo, iż niektóre elementy więźby są zniszczone na skutek wieku – ponad 130 lat ich istnienia i wymagają częściowej lub całkowitej wymiany.

Ściany wieży

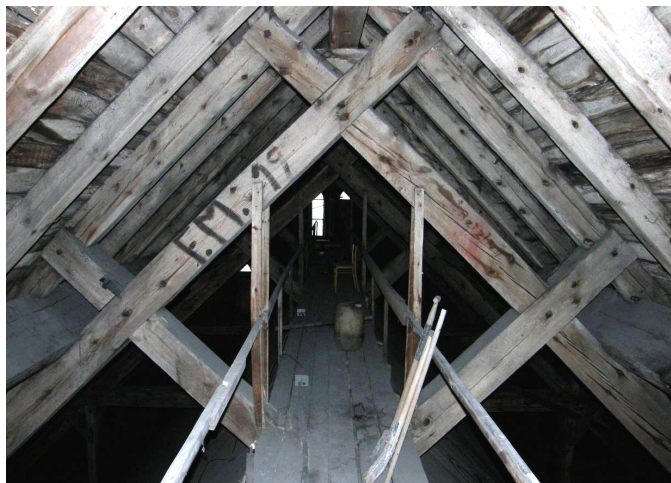
Od strony wschodniej znajduje się strzelista wieża, która w przyziemiu została wybudowana na planie kwadratu. Ściany nośne wieży w części cokołowej wykonane są z dużych bloków granitowych.

Od stron północnej i południowej do ścian wieży przylegają dwie, symetryczne względem siebie klatki schodowe. W grubości muru, pomiędzy klatką schodową, a kruchtą wieżową znajdują się dwa pomieszczenia (dostępne z poziomu $\pm 0,00$, z klatek schodowych). W północnej klatce schodowej (na wysokości +3,10 m), w grubości muru znajduje się

³ Karta ewidencyjna zabytku, Ośrodek Dokumentacji Zabytków w Warszawie, PP.PKZ O./ Szczecin, opracowana przez K. Kalitę Skwirzyńską, Szczecin 1984

⁴ Fotografia z widokiem kościoła od strony południowo-zachodniej sprzed 1939 r. Pozytyw /bez nr/ w Muzeum Narodowym w Szczecinie.

niewielka przestrzeń przeznaczona na mechanizm dzwonów. Dwa z nich, nowo wykonane, zostały zamontowane w 1988 roku na miejscu przedwojennych.

Ryc. 7. Więźba nad nawą kościoła – część nośna ukryta na strychu. Źródło: fot. H. Rutyna, XII.2008

Fig. 7. Rafter framing above the nave of the church - load-bearing part concealed in the attic. Source: photo H. Rutyna, XII.2008

Ściany wieży są murowane z cegły pełnej i otrzymały takie zmienne grubości:

- w przyziemiu grubość ścian mierzy ok. 1,00 m,
- na wysokości ok. 12,00 m grubość ściany wynosi ok. 0,85 m, gdzie zwężenie występuje od strony zewnętrznej,
- na wysokości ok. 26,00 m grubość ściany wynosi ok. 0,50 m, a przewężenie występuje od strony wewnętrznej ściany i taką grubość mają aż do podstawy hełmu.

Różne poziomy rzutu wieży mają różne formy:

- na poziomie wieży + 1,20 m ściany wieży założone są na planie kwadrat i ujęte w cztery przypory, znajdujące się w narożnikach i zwężające się ku górze. Przyporami podparte są również klatki schodowe przylegające do wieży. W części wschodniej znajduje się główne wejście do kościoła, w ścianie szczytowej nawy (od strony wschodniej) dwa wejścia, oraz w bryłach klatek schodowych kolejne dwa – boczne (prowadzące do wnętrza obu klatek schodowych);
- na poziomie wieży + 2,60 m wieża nadal przyjmują plan kwadratu. W tej części nad portalem znajduje się okrągłe okno o średnicy 2 m, zdobione maswerkami. Nad gzymsem znajduje się wysokie okno, które ma bardziej smukłą sylwetkę niż pozostałe, umieszczone w nawie;
- na poziomie wieży +25,50 m kwadrat planu zmienia swój rzut na ośmiobok. Na tym poziomie zmiana geometrii planu jest niewidoczne z zewnątrz kościoła, a dopiero na wysokości 26,00 m można ją zauważyć w zewnętrznym oglądzie elewacji (por. fot. 11). Od strony wschodniej chodzą się połacie dachu nad korpusem, odsłaniając czwartą, najkrótszą elewację wieży. W tym miejscu rzut wieży zmienia swój kształt. Z zewnątrz pozostaje jeszcze czworokątna, wewnątrz pojawiają się trompy (od poziomu +18,50 m), na których oparte zostały ściany na planie ośmioboku;
- poziom wieży +30,00 m. Tu rozpoczyna się ceglany, ośmioboczny hełm o wysokości 20,00 m. Na szczycie murowanej iglicy znajduje się wyszczerbiony i przekrzywiony kwiaton (ryc. 13), wymagający naprawy.

Podczas oględzin zaobserwowano ścian wieży przemieszczenia w ścianach zewnętrznych kaplicy oraz przemieszczenia konstrukcji schodów zewnętrznych, prowadzących do

kaplicy południowej. Wymienione, destrukcyjne ruchy mogą być wywołane osiadaniem, na skutek podmywania konstrukcji przez wody opadowe, przenikające z uszkodzonych przykanalików deszczowych, oraz drganiami, które pochodzą od bardzo intensywnego ruchu drogowego. Dlatego konieczne jest wykonanie naprawy kanalizacji deszczowej oraz naprawy pokrycia dachu kaplicy południowej oraz ścian.

Ryc. 8. Nieszczelna obróbka blacharska rynien i rur spustowych. Źródło: fot. H. Rutyna, XII.2008
Fig. 8. Leaky gutter metal flashing and downpipes. Source: photo H. Rutyna, XII.2008

Ryc. 9. Pokrycie dachu kaplicy południowej – uszkodzona obróbka połączenia pokrycia dachu ze ścianą. Źródło: fot. H. Rutyna, XII.2008
Fig. 9. Roofing south chapel - damaged roof covering working combination with the wall. Source: photo H. Rutyna, XII.2008

Ryc. 10 a, b. Ubytki cegieł w płaszczu i w żebrach iglicy wieży powodują jej ciągłe przemakanie – widok od zewnątrz i od wewnątrz ceglanej wieży. Źródło: fot. H. Rutyna, XII.2008
Fig. 10 a, b. Losses of bricks in the coat and in ribs of the spire of the tower cause constant getting soaked for her - view from the outside and from the inside of brick tower. Source: photo H. Rutyna, XII.2008

Niższe partie ścian nośnych wieży są w dobrym stanie. Następna wada ściany to osłabienie wynikające z przewodów wentylacyjnych i dymowych ukrytych w grubości ściany i wyprowadzonych do ozdobnych szczytów. Zauważono zawilgocenia murów iglicy

(ryc. 10 a, b) spowodowane nieuszczelnością. Przemakanie wód opadowych do wnętrza muru i środka pogarsza stan techniczny wieży. Dokonuje się to poprzez liczne ubytki cegieł, wykruszoną zaprawę i poluzowane cegły w płaszczu i w żebrach iglicy.

Do 2010 roku, czyli do chwili zakończenia remontu stan zachowania ceglanej iglicy wieży, był stanem awaryjnym, stanowiący zagrożenie dla osób przebywających w sąsiedztwie kościoła, a także dla samej struktury budowli. Podczas remontu ten fragment muru zabezpieczono przed dalszym niszczeniem.

Hełm wieży

Duże ubytki oraz spękania cegieł i spoin występują na pobocznicy hełmu wieży, który jest zasadniczym zakresem planowanych robót remontowych (ryc. 10 a, b; 11). Zawilgocenia murów iglicy, spowodowane przenikaniem wody opadowej poprzez ubytki, spękania, poluzowania i rozwarstwienia cegieł i spoin degradują stan techniczny wieży.

Istniejący stan, opisany w ekspertyzie, uznano za stan awaryjny, a stan techniczny płaszcz zewnętrznego hełmu wieży oceniony został przez ekspertów jako zły. W niższych partiach wieży oraz w płaszczyźnie ścian i elementów architektonicznych stan techniczny jest dobry, lecz również wymaga wykonania napraw. Stan techniczny zewnętrznego płaszczu wieży jest wyjątkowo niezadowolający. W elementach są znaczne uszkodzenia, więc niezbędny jest remont lub wymiana jego detali. Hełm wieży wzniesiono z cegły, z ceglanymi żebrami na wierzchu konstrukcji. Widoczne są liczne ubytki powierzchniowe cegieł i spoin oraz ślady wcześniejszych, prowizorycznych napraw. Spoiny są bardzo niejednolite, część z nich wykruszona, a część zbyt mocna. Dokładne oszacowanie skali zniszczenia stało się możliwe podczas prowadzenia kapitalnego remontu, gdyż uszkodzenia te są niewidoczne z dołu, ale dopiero z wysokich rusztowań lub z wysięgnika dźwigu. Powierzchnia wieży jest bardzo zabrudzona powłoką o ciemnym zabarwieniu (ryc. 10 a).

Od wewnątrz konstrukcja hełmu wieży jest w stanie dostatecznym (ryc. 10 b), widać tu jedynie nieliczne ubytki zapraw i cegieł. Wewnątrz wieży na pierwszy poziom prowadzą schody drewniane, których stan techniczny jest dobry. Wyższe poziomy wieży zaopatrzone zostały w drewniane schody, których stan techniczny jest zadowolający. Nieliczne ich elementy wymagają jedynie uzupełnienia lub naprawy. Stan techniczny pomostów lub drewnianych stropów jest także zadowolający. Dostęp do ostatniego poziomu wieży, czyli podestu nad dzwonami jest utrudniony z uwagi na brak drabin. Stan techniczny podestu nad dzwonami można uznać za dobry, dzięki remontowi przeprowadzonemu w 2010 oraz 2011 roku. W celu właściwego użytkowania tej części obiektu (wieża i hełm), konieczne jest wykonanie drabin lub schodów o konstrukcji drewnianej lub stalowej.

Cegła licowa i kształtki ceramiczne

Znaczna część kształtek dekoracyjnych wykazuje ubytki, odpadające fragmenty lub odpryski oraz ma wyplukane spoiny. Częściowo naprawiane spoiny, źle dobrane do obiektu (zbyt mocna zaprawa cementowa) niszczą kolejne cegły i wywołują spękania ścian.

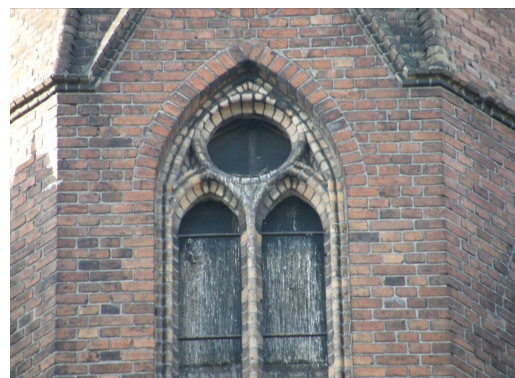
Stan zachowanego detalu architektonicznego jest zróżnicowany. Na ścianie zachodniej stan jest dobry (remont w 2008 roku), a na ścianie wschodniej jeden z detali związany z przewodem kominowym jest w bardzo złym stanie technicznym i grozi destrukcją (ryc. 11), podobnie jak najwyższy, wieńczący iglicę kwiaton (ryc. 13).

Fotografia 14 ujawnia uszkodzone i porośnięte glonami kształtki ceramiczne, a fotografia 12 pokazuje niezabezpieczone okno przed zanieczyszczeniami ptasimi odchodami. Takie zabezpieczenie okien siatkami obecnie jest jedynie wykonane w otworach na poziomie dzwonów ok. 26,00 m. Należy zwrócić szczególną uwagę na tego typu zabezpieczenia przed erozją biologiczną i zaplanować je jako czynność wchodzącą w zakres remontu.

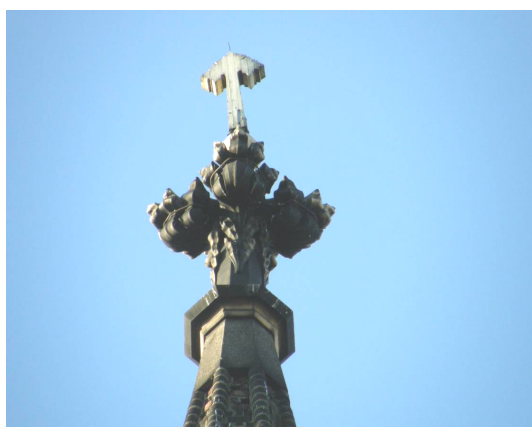
Ryc. 11. Widoczne uszkodzenia w ciągu cegieł oraz ubytki w spoinach w północno - zachodniej części wieży. Źródło: fot. H. Rutyna, XII.2008

Fig. 11. Visible damage to the bricks and defects in welds in the north - western part of the tower. Source: photo H. Rutyna, XII.2008

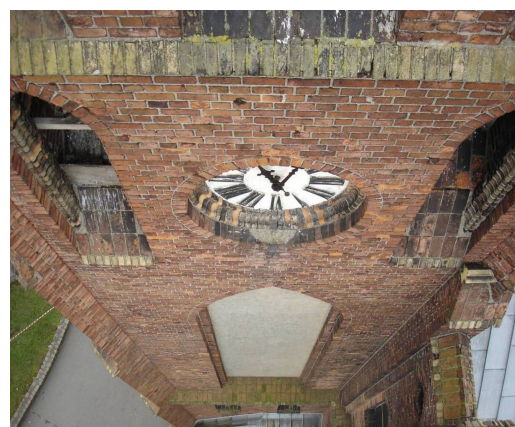
Ryc. 12. Okno we wschodniej części wieży zanieczyszczone ptasimi odchodami. Źródło: fot. H. Rutyna, XII. 2008

Fig 12. The window in the eastern part of the tower polluted bird droppings. Source: photo H. Rutyna, XII.2008

Ryc. 13. Wyszczerbiony i przekrzywiony kwiaton na szczycie kościoła. Źródło: fot. H. Rutyna, XII.2008

Fig. 13. Nicked and crooked decorations on top of the church. Source: photo H. Rutyna, XII.2008

Ryc. 14. Uszkodzone i porośnięte glonami kształtki ceramiczne w północnej części wieży – widok z góry wieży. Źródło: fot. H. Rutyna, XII.2008

Fig. 14. Damaged and covered with algae, ceramic fittings in the northern part of the tower - the view from the top of the tower. Source: photo H. Rutyna, XII.2008

Tynki, wyprawy zewnętrzne i wewnętrzne

Na skutek naturalnego starzenia się materiału oraz odparzeń w blendach wieżowych i w blendach na elewacjach korpusu stwierdzono znaczne ubytki tynku (ryc. 15). Przypuszcza się, że w drugim i trzecim pasie okien tynk w blendach od chwili powstania obiektu nie był remontowany ze względu na trudną dostępność.

Rynny, rury spustowe i obróbki blacharskie

Obecnie rynny nad ścianą zakrystii nie są podłączone do kanalizacji deszczowej, a woda deszczowa wylewa się na chodnik i podmywa płyty chodnikowe i fundamenty kościoła. Część wody opadowej z dachu kaplic odprowadzana jest powierzchniowo na chodnik, dlatego w pozostałym obrysie bryły budynku nie stwierdzono zagrożeń partii fundamentów. Ściany południowe prezbiterium są zawilgocone. Miejscami stwierdzono uszkodze-

nia tynku wewnętrznego. Zawilgocenia muru mogą pochodzić od wody opadowej, przedostającej się poprzez nieszczelności obróbek blacharskich i rur spustowych (ryc. 8; 9; 16 a, b).

Ryc. 15. Ubytki tynku w blendzie w zachodnim szczycie prezbiterium. Źródło: fot. H. Rutyna, XII.2008

Fig. 15. Depletion of plaster in the blende in the west peak presbitery. Source: photo H. Rutyna, XII.2008

Ryc. 16 a, b. Rynny i rury spustowe nad ścianą zakrystii nie są podłączone do kanalizacji - woda deszczowa wylewa się na chodnik i schody podmywając fundamenty i ściany budynku. Źródło: fot. H. Rutyna, XII.2008

Fig 16 a, b. Gutters and downspouts on the wall of the sacristy are not connected to the sewage system - rain water poured onto pavement and stairs, flooding the the foundations and walls of the building. Source: photo H. Rutyna, XII.2008

Schody wewnętrzne i zewnętrzne

Kamienne stopnie schodów zewnętrznych są dobrze zachowane, natomiast wątpliwości budzi stan ich spoinowania i nierówność ułożenia oraz zbyt śliska nawierzchnia. Podobnie jest z wewnętrznymi, drewnianymi schodami obu klatek schodowych przywieżowych.

Okna

Duża liczba okien, doświetlających wnętrze kościoła, zachowała swój pierwotny wygląd i kształt wraz z oryginalnymi witrażami, które przez autorów budowli były przewidziane tylko w wybranych otworach. Na przykład okna w kaplicach i kłatkach schodowych mają otwieraną ślusarkę okienną, ale bez witraży. Cała ślusarka okienna także jest skorodowana i posiada nadwątlone profile. Przestrzeń otworu okiennego uformowano za pomocą ceramicznych laskowań, które wykazują znaczne zniszczenie. Ostrołukowe sklepienia opasujące otwory okienne, wykonane zostały z drobnych, ceramicznych kształtek – obecnie ze znacznymi ubytkami.

Drzwi

Drewniane drzwi zewnętrzne prowadzące do kościoła są dobrym stanie technicznym. Nieco gorszy stan techniczny przedstawiają dwa boczne wejścia znajdujące się w ścianie szczytowej nawy od strony wschodniej i kolejne dwie pary drzwi umieszczone w kłatkach schodowych oraz dodatkowo, dwa wejścia prowadzą do kaplic znajdujących się przy prezbiterium. Natomiast drzwi wewnętrzne są w dobrym stanie.

Wnętrze i wyposażenie

Wnętrze kruchty, nawy kościoła i prezbiterium jest bardzo dobrym stanie technicznym. Stan drewnianej podbitki stropu, drewnianych empor o schodkowym układzie, podpór z ostrołukowymi maswerkami, oryginalnych ławek i prospektu organowego powinien podlegać szczegółowej inspekcji z badaniem ewentualnej erozji biologicznej. Analiza nie została podjęta ze względu na znaczne wysokości zamontowania głównych elementów.

Inne urządzenia techniczne

Elementy instalacji sanitarnych, czyli (wodnych, kanalizacyjnych, centralne ogrzewanie parowe) są w dostatecznym stanie technicznym i powinny być wymienione. Podobnie instalacje elektryczne budzą wiele wątpliwości, bo nie posiadają odpowiednich zabezpieczeń wymaganych przez aktualne przepisy. Instalacja piorunochronna nadaje się częściowo do wymiany i częściowo do uzupełnienia. Przewody dymowe i wentylacji grawitacyjnej, ukryte w grubości ścian i wyprowadzone znajdują się w stanie niedostatecznym do dalszego ich wykorzystania.

Wytyczne konserwatorskie

Najpilniejszymi postulatami konserwatorskimi według Wojewódzkiego Urzędu Ochrony Zabytków, wpisanymi na „białą kartę ewidencji zabytków”⁵, jest naprawa pokrycia dachu przy wieży oraz naprawa tynkowanego lica blend na elewacjach. Z kościoła nie należy usuwać już żadnych elementów wystroju z końca XIX i początku XX wieku.

Każda budowla, zwłaszcza dawna, wymaga stałej opieki i ustawicznego doglądania stanu zachowania całości i poszczególnych części. Zakres remontu opisywanego kościoła w zakresie troski o stan obiektu powinien obejmować:

- remont kamiennego cokołu,
- wykonanie izolacji poziomych i pionowych,
- usunięcie cementowych łatek i wtórnych spoin z lica muru kościoła, oraz uzupełnienie brakujących spoin zaprawą podobną do oryginalnej,
- usunięcie pęknięć muru i luźnych cegieł,
- rekonstrukcję licowych cegieł i dekoracyjnych kształtek,
- usunięcie zdegradowanego tynku z blend i zastąpienie go tynkiem renowacyjnym,
- wykonanie drenażu odprowadzającego wodę opadową z usunięciem wszystkich poziomych wylewek cementowych i opaski betonowej,

⁵ Karta ewidencyjna zabytku, Ośrodek Dokumentacji Zabytków w Warszawie, PP.PKZ O. Szczecin, opracowana przez K. Kalitę Skwirzyńską, Szczecin 1984

- impregnację i konserwację wszystkich elementów konstrukcyjnych więźby dachowej i stropu kościoła,
- wymianę pokrycia dachowego,
- wymianę opierzenia i orynnowania kaplic przywieżowych,
- modernizację instalacji odgromowej.

Wszystkie wyżej wymienione czynności wymagały wykonania projektu zatwierdzonego przez Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków. Prace konserwatorskie podjęte zostały w 2009 roku i będą przedstawione w 3 części opracowania.

CHURCH OF THE HOLY SPIRIT IN STARGARD SZCZECINSKI PART 2: CONSTRUCTION AND CONDITION OF BUILDING⁶ [1]

The neo-Gothic church of the Holy Spirit in Stargard was built 135 years ago. Thorough examination of the object occurred at the turn of 2008 and 2009, in preparation for preservationist overhaul of the tower and a roof over their corps.

The experts concluded that the state of the church is good, but over time its existence the building has not passed any thorough overhaul. The majority of its damage and shortages must be regarded as signs of the natural aging process- used for building materials.

There were no defects or damage endangering the structure of the building, but noticed a few cracks in the wall, particularly the southern facade of the chapel of the chancel. Status increased the risk to the object vibration from vehicular traffic from the old national road number 10, which ran in the vicinity of the monument. These days, traffic is less, but still dangerous for the object. Listed a few items that require maintenance.

Foundations and the plinth

With the accession to the architectural object inventory not performed excavations of foundations, so do not know the depth of the foundation of the building. It is assumed that the foundations of the tower and the corps are stone and that are at significant depth, especially under the massif of the tower.

There is a significant risk to the foundations of the chapel walls wash the infected area for rain water due to the occurrence of diagonal cracks and cracks of the wall outside the southern wall of the chapel, there is a significant risk to the foundations of the chapel walls wash the infected area for rain water due to the occurrence of diagonal cracks and cracks the outer wall of the south chapel wall, detachment roofing flashings south chapel (Fig. 3 and 8) and the collapse of the pavement at the outer wall of the south. In addition, installation of storm water from the side of the chancel is brought by the construction of external staircase (Fig. 16 b). ranging from 40 cm to 145 cm.

Plinth is made of large stones of granite, rough hewn to a rectangular shape and spending in layers (Fig. 1). The spaces between the stones are filled with grout. Plinth in the chapels at the presbytery is made of concrete, with decorative recesses in the window openings and at the site of contact with a brick wall. Because of the lay of the land plinth height ranges from 40 cm to 145 cm. Stone Plinth wall is separated from the proper layer of glazed shaped profile, arranged on a roll in the color gray and yellow. Looks somewhat different plinth of both chapels - the sacristy on the south side, which is

⁶ This is part 2; part 1. is in the PiF nr 16

made partly of concrete and partly of brick. Fragments of the plinth is made of concrete, a mountain adorned him strip - a ceramic or concrete with grooved texture. Texture concrete repair has previously been deceptive, maybe patched (Fig. 2). The plinth is in the western chapels, near the chancel.

Nowadays, blocks of stone plinth have a variety of defects and losses at the edges, partly it is dirty, overgrown with algae and lichens, especially on the upper edge. Bad welds present themselves because they do not fulfill the task. Are heavily weathered and partially leached. The stones on the edges of the plinth are many losses - are bruised, battered (Fig. 1).

Bering walls corps and the presbytery

Walls erected above the bottom are made from raw face brick, and the outer facade of brick and clinker full. Crowning cornice level of the body and the chancel is identical, and provides a single brick wall closure.

Clinker brick tile to a large extent still retains the original material as the outer walls of buildings, apart from some minor later additions. At the moment state of conservation of the facade should be regarded as satisfactory. The worst is preserved south elevation, directly in contact with the highways. The surfaces of the walls are dirty, have hardened layers of dark color. As a result of salinity some of the bricks is showing signs of discoloration.

Mechanical damages bricks are lost due to vibrations facing bricks, numerous chips and cracks, particularly evident at the south elevation and at the buttresses. During the inspection, and they seem dull percussion fanfare. This weakened the place of face bricks are a good base for growth of algae and lichens. All elevations show some degree of contamination of bricks, stone pedestal and welds.

There are various layers of dark color and covered with fragments of algae or lichen. In some windows of the chapels in the sacristy adjacent to the chancel visible are significant cracks. Photo 4 shows the cracks in the south wall of the chapel choir. Visible scratches are secondary, resulting from bad repair. Also many spots on the facade of a contamination with oil paint, on the south facade introduced during repairs carried out improperly from the 70 - 80 twentieth century (Fig. 1, 2). Similarly, a side effect of old repairs are damaged fragments plinth on the facade of the south wall and seal the concrete "patches" of the north elevation.

Welds from various repair, introduce uneven internal stresses. Some are too weak, with high water absorption, in a short time they are weathered and crumbled, and others - too strong, or with a large admixture of cement, which sometimes resulted in vertical and diagonal cracking bricks, pre - 1939 photo⁷ - shows the view from the church south-west but it is not so clear to see the detail of the original roofing material. Considering similarity of other neo-Gothic sacred buildings of West Pomerania should be assumed that the corps of the church and chancel were covered with plain tile and annexes (sacristy and staircases) shale. There is no doubt overlap brick spire of the tower, because the original has been kept.

The ceiling, the rafter and the roofing over the corps and the presbytery

Rafter framing and the roof over the main hall of the church body (Fig. 7) was performed in a wooden structure, in a system with three levels of rafters. Rafter framing consists of two parts: the supporting and decorative. Some decorative is shown as oblique-ceiling - inside the church, in the form of wooden rafters, painted dark brown color, and load-bearing part is not available, because hidden in the attic area.

⁷ View from the south-west before 1939. Positive / no number / National Museum in Szczecin

Presbytery was covered with cross-ribbed vault and the outside covered with a conical, pentagonal roof, the only presbytery is endowed with a typically Gothic vault. The other room of the church of the Holy Spirit are covered with flat ceilings (for example - a porch entrance to the church). Covered with a flat roof is also part of the nave of the church, located directly above the galleries.

The roof of the church-dedicated-the Holy Spirit is covered galvanized steel in light gray colour. Placed over the nave gable roof with a slope of 45 ° tracts and covered the entire space. Presbytery built on part of the octagon, the roof is covered a pentagonal roof with angle of 45°. The chapels next to the presbytery are covered with a four roof, with ridge, located in the middle of the room, and two tracts on the west, the eastern part of chapels adjacent to the gable wall of the church. Stairways adjacent to the tower are covered with a pitched roof - the ridge based on the walls of the tower.

Examination of the original roofing material did not lead to full data on this subject. In the records of the monument, dated August 1984⁸ and the history of the condition of the building, you can find the following information: Conservation status of the entire facility is good, except for the roofing the chapels at the tower, where there are large defects shale. The second historical source - in this case, iconography, photography before 1939⁹ [1] - shows a view of the church from the south-west, but it is not so clear to see the detail of the original roofing material. Considering similarity of other neo-Gothic sacred buildings of West Pomerania should be assumed that the corps of the church and chancel wer covered with plain tile and annexes (sacristy and staircases) shale. There is no doubt overlap brick spire of the tower, because the original has been kept.

Wooden rafter (Fig. 7) and the wooden ceilings over the nave of the church corps, both the visible and the invisible are in good condition. There is an objective assessment of technical difficulties, and status of timber capacity in the inaccessible, because hidden in the attic area. The same applies to the design of covering both the vestry and two stairwells adjacent to the tower. The roofs of the inferior parts of the tower are made of wooden construction, with patches, elbow on two or three dimensions. Size of rafters, purlins or beams sidewall platforms are unknown because they are not available. It is highly likely that some elements of the truss are destroyed by age - more than 130 years of their existence and require partial or total replacement.

The walls of the tower

On the eastern side is a tapering tower that was built in the basement of a square. Bearing walls of the tower in the plinth are made of large blocks of granite.

From north and south sides to the tower walls adjacent two symmetrical staircases to each other. The thickness of the wall between the staircase and porch tower are two rooms (available from ± 0.00 to staircases). In the northern staircase (at 3.10 m), the thickness of the wall is a small area for to the mechanism of bells. Two of them, newly constructed, were installed in 1988 on the site before the war.

The walls of the tower is built of brick and received a variable thicknesses

- in the basement of the wall thickness measured about 1.00 m,
- at a height of 12.00 m wall thickness is about 0.85 m, where the narrowing occurs on the outside,
- at a height of 26.00 m wall thickness is about 0.50 cm, and a constriction occurs on the inner wall and the thickness are up to the base of the helmet.

⁸ Cadastral card the monument Monuments Documentation Centre in Warsaw, PP.PKZ O. Szczecin, developed by K. Kalita Skwirzyńską, Szczecin 1984

⁹ Photography with a view of the church from the south-west before 1939 Positive /no number/ at the National Museum in Szczecin

The various levels have different line tower forms:

- at + 1.20 m tower, the tower walls are founded on a square plan and included four buttresses, located in the corners and narrowing towards the top. Buttresses are also supported by stairways adjacent to the tower. In the eastern part is the main entrance to the church, in the gable the nave (east side), two entrances and staircases, in lumps the next two - side (leading to the inside the two staircases);
- at + 2.60 m tower, the tower continues to take a square plan. In this part the portal is a circular window with a diameter of 2 m, decorated tracteries. Above the cornice is a high window, which has a more slender silhouette than the other, placed in the nave;
- at the level of the tower 25.50 m square plan changes its projection on the octagon. At this level of change in the geometry of the plan is not visible from outside the church, and only at a height of 26.00 m can be seen in the external facade of insight (see photo 11). To the east, go to the roof the corps, revealing the fourth, the shortest elevation of the tower. At this point, the projection of the tower changes its shape. From the outside, there is still rectangular, inside there are tromps (from the 18.50 m), where the walls were based on an octagonal plan;
- the level of 30.00 m tower starts here brick, octagonal helmet with a height of 20.00 meters at the top brick spire is a chipped and crooked- the entrance gate to the courtyard of the church (Fig. 13), requiring repair.

During the inspection of the tower walls were observed in the exterior walls displacement and displacement chapel construction of external staircase leading to the south chapel. These, disruptive movements can be caused by subsidence, due to wash the infected area by the construction of rain water penetrating the damaged storm drains, and the vibrations that come from very heavy traffic. Therefore it is necessary to carry out maintenance and repair of storm water to cover the south chapel roof and walls.

The lower parts of the supporting walls of the tower are in good condition. Next is a weakening of the wall defect resulting from the ducts and vents hidden in wall thickness and removed the decorative peaks. Damp walls of the needle was noted (Fig. 10 a, b) due to leakage. Rainwater leaking to the inside wall and the plant is deteriorating technical condition of the tower. This is accomplished through numerous defects of bricks, crumbled mortar and loose bricks in the shell and ribs spire.

By 2010, that is, until the end of renovation of the conservation status of the brick tower, spire, was a state of emergency, pose a danger to people in the near the church, and also for the very structure of the building. During the renovation of this portion of the wall is protected from further damage.

Helmet of the tower

Large defects and cracks and welds of bricks step out on the helmet side surface of the tower, which is the essential range planned structural repair (Fig. 10 a, b, 11). Damp walls of spire, due to infiltration of rainwater through the cavities, cracks, delamination and loosening the bricks and welds degrade the technical condition of the tower.

The existing condition, as described in the expert, it was considered state of emergency, and the technical condition of the outer wall of the tower helmet has been assessed by experts as bad. In the lower parts of the tower and the plane walls and architectural elements technical condition is good, but it also needs repairs. Technical state the outer shell of the tower is extremely disappointing. The elements are the major damage, so necessary is the renovation or exchange its parts. The tower was built of brick, with brick ribs on top of the structure. Visible surface defects are many bricks and welds and traces of of earlier, makeshift repairs. Welds are very fragmented, some of them crumbled, and some too strong. Accurate estimate the scale of destruction was possible, during the

overhaul, since this damage are not visible from below, but only from the high scaffold or crane. Surface of the tower is very dirty coat of dark color (Fig. 10 a).

From inside the helmet design of the tower is in satisfactory condition (Fig. 10 b), we see here only a few defects mortar and bricks. Inside the tower on the first level of stairs lead, which is a good technical condition. Higher levels of the tower were equipped with wooden stairs whose technical condition is satisfactory. The few their elements only require additions or repairs. Technical state bridges or wooden floors is also satisfactory. Access to the last level of the tower, the platform the bells is hindered due to lack of ladders.

Technical state the bell platform can be considered good, due to renovations carried out in 2010 and 2011. To properly use this part of the facility (tower and a helmet), it is necessary to the execution of ladders or stairs with wooden or steel.

Face brick and ceramic fittings

Much of the defects has decorative fittings, flaking or chipping fragments and is washed out of the weld. Partially repaired welds, poorly matched to the object (too strong a mortar) destroys the next brick walls and cause cracking.

State preserved architectural detail is varied. On the west wall condition is good (renovation in 2008), and one on the east wall of the details related to chimney is in very bad condition, and threatens destruction (Fig. 11), as well as the highest, the top of spire (Fig. 13).

Photo 14 reveals the broken and covered algae, ceramic fittings, and photo 12 shows the window insecure from contamination bird droppings. This protection windows nets are only in the openings of the bells at about 26.00 m. Pay special attention to this type of protection against erosion, biological and plan it as an activity within the range of renovation.

Plasters, external and internal mortatrs

As a result natural aging of the material and chafing in the fascias of tower and fascias on the elevations corps there was a significant loss of plaster (Fig. 15). It is believed that the second and third strip windows, plaster was not repaired due to the difficult availability.

Gutters, drain pipes and flashings

Present the gutter over the wall of the sacristy are not connected to storm water and rain water poured on the sidewalk and paving, and undermines the foundations of the church.

Part of rainwater from the roof of the chapels is fed to the sidewalk surface, so the remainder of the contour of the mass of the building, there was no danger the party foundations. Chancel south wall is damp. The places were damaged internal plaster. Wall moisture can come from rain water, splashed through leaks flashings and downpipes (Fig. 8, 9, 16 a, b).

Internal and external stairs

The stone external stairs are well preserved, while the questionable status of the pointing and positioning disparity and too slippery surface. The same is of the internal wooden stairs of the two staircases at the tower.

Windows

The large number of windows, illuminating the interior of the church has kept in its original form and shape with the original stained glass windows, which the authors of the building were provided only in selected wells. For example, windows in the chapels and stairways

opens, but no stained glass. All closing windows are also corroded. The space of the window opening formed by ceramic ornaments, which show much destruction. Ogival arches surrounding the windows, were made of small ceramic fittings - now with significant defects.

Door

Wooden external doors lead to the church are good condition. Somewhat worse technical condition show two side entrance located in the gable of the nave to the east and another two doors located in stairways and in addition, two entrances leading to the chapels are at the presbytery. By contrast internal door are in good condition.

The interior and equipment

The interior the porch, nave and chancel is a very good condition. Condition of the wooden ceiling soffits, wooden the tribunes of staggered arrangement, the support with ogival traceries, the original desks and the organ should be subject to detailed inspection of the possible erosion of biological research. The analysis was not taken because of the significant height installation of the main elements.

More technical equipment

Sanitary installations elements (water, sewage, heating steam) are enough state of repair and should be replaced. Similarly, electrical systems are of many questions, because - do not have suitable safeguards required by current regulations. Installation against lightning bolts is suitable in part for exchange, and partly to make up. Ducts and ventilation, hidden in the thickness of the wall and brought out are insufficient to be able to continue their use.

Conservation guidelines

The most urgent demands of conservation by the Regional Office for the Protection of Monuments, entered on the "white historical register", is to repair the tower roof covering and repairing plaster on the facade. The church no longer remove any elements of the decoration of the late nineteenth and early twentieth century.

Each building, especially a long time, requires permanent care and looking after the condition of learning a whole and individual parts. Range the described repair of the church in the care of state property should include:

- repair of a stone plinth,
- insulation for horizontal and vertical,
- remove patches and secondary cement welds of the face of the wall of the church, and fill in missing mortar weld like the original,
- removal of the wall cracks and loose bricks,
- reconstruction of full-grain brick and decorative fittings,
- removal of the blend degraded plaster and replacing it with plaster, refinishing.
- execution of drainage vented rainwater from removing all the horizontal bands broken cement and concrete,
- impregnation and maintenance of all components rafter framing and ceiling of the church,
- replacement of roof covering,
- the exchange of planking and gutter system at the chapel tower,
- modernization of the lightning protection system.

All the above activities require the implementation of a design approved by the Regional Conservator. Conservation works have been taken in 2009 year and will be presented in part no 3 of the study.

BIBLIOGRAFIA

- [1] Kalita Skwirzyńska K., *Karta ewidencyjna zabytku*, Ośrodek Dokumentacji Zabytków w Warszawie, PP.PKZ O. Szczecin, Szczecin 1984
- [2] Kalita Skwirzyńska K., *Karta ewidencyjna zabytku*, Ośrodek Dokumentacji Zabytków w Warszawie, PP.PKZ O. Szczecin, Szczecin 1984
- [3] *Szczegółowa inwentaryzacja architektoniczna wieży kościoła i uproszczona inwentaryzacja korpusu kościoła rzymskokatolickiego pw. Świętego Ducha w Stargardzie Szczecińskim przy Placu Świętego Ducha 2* wykonana przez „Art-Dom” Studio Galeria dr inż. arch. Haliny Rutyny PHU z siedzibą w Szczecinie, ul. Herbowa 16/2, Szczecin, kwiecień 2009
- [4] *Ekspertyza stanu technicznego wieży kościoła pw. Świętego Ducha w Stargardzie Szczecińskim* wykonana przez mgra inż. M.M. Kudybę mgra inż. M. Sypka, firmę „Fornesis”, z siedzibą w Stargardzie Szczecińskim, ul. Piłsudskiego 52B, Stargard Szczeciński, czerwiec 2009

O AUTORZE

Autorka prowadzi działalność dydaktyczną na Zachodniopomorskim Uniwersytecie Technologicznym w Szczecinie w Zakładzie Teorii Historii Architektury i Konserwacji Zabytków. W swojej pracy naukowej zajmuje się problematyką historycznej i współczesnej architektury sakralnej. Od lat prowadzi praktykę projektową we własnym studio architektury, w tym także w zakresie rewaloryzacji obiektów zabytkowych. Kontakt: rutyna@zut.edu.pl.

AUTHOR'S NOTE

Author of this article has presently leads educational activity an West Pomeranian University of Technology in Szczecin at the Department of the Theory of the History of Architecture and Conservation of Historical Monuments. She has devoted doctoral thesis to the problems history and contemporary church architecture. The author has for many years been practicing design at her own studio of architecture, also with respect to revitalization of monuments. Contact: rutyna@zut.edu.pl